

تاریخ‌نگار شاعر

گزارشی از همایش نکوداشت حمدالله مستوفی در قزوین

معصومه ملاحسینی، سرگروه تاریخ، قزوین و مریم مرتضائی، سرگروه تاریخ، ناحیه دو قزوین

مستوفی آن را با انگیزه و عشق و علاقه نگاشته و گفته است: «غرض من از تألیف این کتاب شرح احوال ایران است». وی یادآور شد: البته مورخان و جغرافی‌دانان پیش از وی نیز از احوال ایران، چه در دوره باستان و چه در دوره اسلامی، سخن به میان آورده‌اند، اما در بیان هویت جغرافیایی ایران زمین، مرزها و حدود، ایالات و ولایات، قرار داشتن ایران در کلیت نظام تاریخی جهان و غیره، روی هم رفته به گمان برخی محققان، در میان مورخان اصیل عهد ایلخانی دو کتاب «نظام‌التواریخ بیضایی» و «نزهةالقلوب مستوفی» شاید سرآمد همه تألیفات و رسائل آن روزگار باشند. وی همچنین کتاب «تاریخ گزیده» را کتاب تاریخ ملی ایرانیان عنوان کرد.

سخنران دوم همایش دکتر **حسن بلخاری** رئیس انجمن آثار و مفاخر فرهنگی بود که با اشاره به شخصیت بزرگ حمدالله مستوفی چنین عنوان کرد: مستوفی فردی بود که «خرد» را در کنار «خیال» در آثار خود به کاربرد و همین امر موجب شد تا آثاری ماندگار از وی باقی بماند. وی افزود: در طول تاریخ شخصیتی مانند حمدالله مستوفی بسیار کم داریم و اینجانب تاکنون کسی را مانند وی

نیافته‌ام. بلخاری با اشاره به کتاب «ظفر نامه» حمدالله مستوفی گفت: جایگاه این کتاب به‌واسطه شعر بودنش بسیار بالاست. مستوفی در عرصه شعر و ادب‌امیری می‌کند و کلمات را وزین در کنار هم به‌کار می‌برد. این استاد دانشگاه بیان کرد: بخشی از تاریخ

در روز پنجشنبه سی‌ام فروردین امسال همایش نکوداشت حمدالله مستوفی مورخ، جغرافی‌دان و شاعر بلندپایه عصر مغول در قزوین برگزار شد.

این همایش از ساعت ۸ صبح با حضور بیش از ۳۰۰ تن از استادان دانشگاه، فرهنگیان، فعالان حوزه میراث فرهنگی، پژوهشگران و دوستان تاریخ و فرهنگ در تالار مهندس سیدمهدی مجابی واقع در «موزه شهر»، مجموعه دولتخانه صفوی برگزار شد.

همایش با همکاری اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان میراث فرهنگی و اداره کل آموزش و پرورش استان قزوین و با تلاش چندماهه گروه‌های آموزشی درس‌های تاریخ، ادبیات و جغرافیای استان برگزار شد.

برنامه‌ها در دو نوبت صبح و عصر اجرا شد: در بخش اول، بعد از تلاوت آیاتی از کلام‌الله مجید و پخش سرود جمهوری اسلامی و خیرمقدم‌گویی مدیر کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، دبیر اجرایی همایش - معصومه ملاحسینی - گزارشی از فعالیت‌های اجرایی همایش ارائه کرد، وی گفت از مجموع ۵۲ مقاله دریافت شده ۳۸ مقاله در حوزه تاریخ، ۱۰ مقاله در حوزه جغرافیا و ۴ مقاله در حوزه ادبیات بوده که از آن

میان ۱۱ مقاله جهت ارائه در روز همایش انتخاب شده است.

اولین سخنران همایش دکتر **ناصر تکمیل همایون**، دبیر علمی همایش بود. وی با اشاره به شخصیت و آثار حمدالله مستوفی و کتاب «نزهةالقلوب» اظهار کرد: کتاب نزهةالقلوب یک اثر جامع علوم انسانی است که حمدالله

عبور و عبرت است و حمدالله مستوفی به خوبی توانسته است در آثار خود در عرصه‌های مختلفی چون شعر و تاریخ و جغرافیا و همین‌طور فلسفه این موضوع را برجسته سازد و نام خود را در تاریخ ماندگار کند. وی همچنین گفت: ما در انجمن تلاش خواهیم کرد که در سال‌های آینده همایشی بین‌المللی در نکوداشت حمدالله مستوفی برگزار کنیم.

سخنران بعدی دکتر **عبدالرسول خیراندیش**، استاد تاریخ دانشگاه شیراز بود.

ایشان ضمن صحبت‌های خود در مورد حمدالله مستوفی به موضوع کتاب *نزهةالقلوب* پرداخت و به دیدگاه‌های نویسنده کتاب و اهداف او اشاره کرد و بیان داشت که مستوفی اگر چه دیوان سالار است اما از خصوصیات معمول مستوفیان به دور بود. وی در ادامه به علل رونق علوم و تألیفات علمای قرن هشتم پرداخت.

دکتر خیراندیش سخنرانی خود را با محوریت کلمه «خوره‌ها» به‌عنوان تقسیمات اداری در

کتاب *نزهةالقلوب* حمدالله مستوفی که مطلبی بی‌سابقه و نو بود ادامه داد. وی پیدایش بلوک‌بندی را در جغرافیای اقتصادی و سیاسی ایران شروع بدبختی‌هایی دانست که منجر به نابودی اقتصادی و سیستم اداری گردید. وی در ادامه چنین عنوان کرد: مستوفی زمانی که از خوره‌ها حرف می‌زند اشاره به یک زمان آغازینی دارد که در این جغرافیا و در این تختگاه، بختی برگرفته از آسمان وجود داشت که برای هزاره‌های متعدد سرنوشت ایرانیان را توأم با

خوشبختی تعیین کرده بود، زیرا آنچه در جغرافیای ایرانیان در تدبیرهای پیش روی ما مقدر شده بود، به‌صورت خوره‌بندی‌ها آن‌قدر دقیق و حساب شده بود که می‌توانست با هر مشکلی خود را حفظ کند. مستوفی هرچنان نامی از شهری آورده است عنوان می‌کند که این شهر را مثلاً لهراسب کیانی ساخت، کیقباد ساخت و... در حالی که یک جغرافی‌دان نیازی به این صحبت‌ها ندارد؛ اما وی اشاره به یک نظم ازلی می‌کند که ایرانیان همیشه آرزو داشتند تا ابد باقی بماند. دکتر خیراندیش در صحبت‌های خود از نظام بلوک‌بندی که از اواسط قرن هفتم تا اوایل دوره پهلوی به‌عنوان سیاستی خصمانه و در جهت چپاول‌گری صاحب‌منصبان و رسیدن به حاکمیت در هر بلوک به منظور اخذ مالیات‌های گزاف، صحبت کرد و از مستوفی به‌عنوان دانشمندی که با زیرکی در جغرافیای خود سابقه تاریخی و آرمان ایرانیان در ملک ایران را با هم آورده

است یاد کرد. خیراندیش در رابطه با تاریخ‌نویسی حمدالله مستوفی عنوان کرد که تاریخ‌نگاری مستوفی مانند سایر مستوفیان نیست. وی با اشاره به شاهنامه و زنگ خطر فردوسی از حمله احتمالی تورانیان یاد کرد و گفت که در آثار مستوفی هم یک هم‌گرایی و یک هم‌سویی پساتورانی وجود دارد، به مانند قوم مغول که بعد از هجوم و قتل و غارت، در گذر زمان خود حافظان مرزهای ایران زمین شدند. این همان نکته تاریخ‌نگاری حمدالله مستوفی است. او در واقع تاریخ و جغرافیا را طوری نگاشته است که آرمان ایرانیان بوده است. ایشان در ادامه به اهمیت و جایگاه جغرافیاینگاری حمدالله مستوفی اشاره کرد و گفت بعد از وی کتاب جغرافیای مطرحی در ایران نگاشته نشد و کتاب او آن‌قدر با ارزش بود که در زمان صفویه و حتی در دوره قاجار به‌عنوان مرجع در آثار و نگارش‌ها مورد استفاده بوده است.

در بخش بعدی همایش سه مقاله در حضور هیئت رئیسه

(دکتر تکمیل همایون،

مهندس مهدی مجابی،

دکتر سیاوش شایان)

قرائت شد.

اولین مقاله را با عنوان

«بررسی جغرافیای

شهری عراق عجم در

دوره ایلخانی» دکتر

محمد یوسفی قرائت کرد.

ایشان به موقعیت و

وضعیت شهرها، علت

اهمیت یافتن تاریخ‌نگاری

در دوره مغولی و چرایی

استفاده از رجال ایرانی

در دربار مغول، علل

علاقه‌مندی مغول‌ها به

آشنایی با فرهنگ‌های

دیگر ملل و توجه ویژه آن‌ها به مورخان، علل درباری بودن رجال و علمای آن دوره اشاره کرد و در ادامه به منابع حمدالله در نوشتن کتب خود پرداخت.

دومین مقاله با عنوان **«حمدالله مستوفی و تشیع اولجایتو به**

روایت سکه‌شناسی» کاری مشترک از سعید سلیمانی و اعظم

هدایتی بود. سلیمانی ضمن قرائت مقاله به تسامح مذهبی دوره

مغول اشاره کرد و در باب مذهب الجایتو با استناد به سه نظریه

در مورد نوع سکه‌های دوره ایلخانی و موارد ثبت شده روی آن‌ها

نظریه مستوفی را مبنی بر شیعه بودن الجایتو قبول کرد و به این

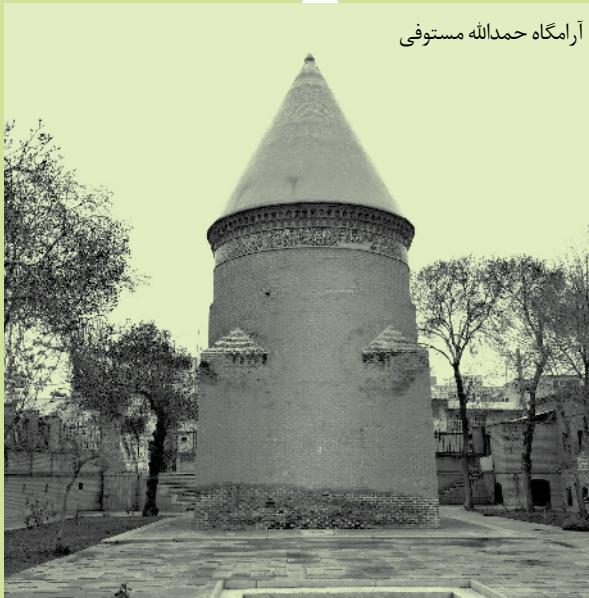
ترتیب حضار به ارزش سکه‌ها در شناخت اوضاع زمانه واقف شدند.

مقاله سوم با عنوان **«بررسی تحلیلی ساختارهای تشبیه در**

ظفرنامه حمدالله مستوفی» بود و آن را دکتر علی صفی‌زاده

قرائت کرد. وی با استناد به ظفرنامه بیان کرد که: مستوفی در

آرامگاه حمدالله مستوفی

تلاش بوده کاری همچون شاهنامه خلق کند. او در بیان منظوم خود از اوصاف انسانی بیشترین مقدار استفاده را کرده است، همین طور از مفاهیم مجرد و انتزاعی، طبیعت، عناصر و اشیاء و حیوانات استفاده کرده اما از خیال هرگز.

ادامه این همایش در بعدازظهر با قرائت شعری از ظفرنامه توسط **محمدعلی حضرتی** مدیر کل میراث فرهنگی استان قزوین ادامه یافت.

سپس، دکتر **مهدی محبتی** دانشیار زبان و ادبیات فارسی در دانشگاه زنجان، سخنرانی خود را با محوریت جایگاه نثر و نظم در ادبیات ایران ارائه نمود. وی چنین عنوان کرد که سلطه نظم بر ادبیات فارسی سبب شد نثر از پیشرفت و رشد خود واماند و نتواند خود را به جایگاه جهانی برساند. وی گفت: در نظم عقل و عقلانیت و خرد جایگاه کمتری نسبت به نثر دارد و نویسنده‌ای که دست به نگارش نثر می‌زند باید فردی عالم و عاقل و دارای خرد باشد تا بتواند به‌طور منطقی و علمی مطلبی بنویسد. دکتر محبتی جایگاه حمدالله مستوفی را در این میان چنین عنوان کرد که وی با اشاره به حافظه تاریخی و هویتی ایرانیان دست به نگارش برده است.

در ادامه، چهار مقاله در حضور اعضای هیئت رئیسه (دکتر **میرهاشم محدث ارموی** مصحح نزهةالقلوب و دکتر **مهدی چوبینه** و دکتر **نصرالله پورمحمدی املشی** دانشیار تاریخ دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قرائت گردید که عبارت بود از: «**بررسی اوضاع اقتصادی قزوین دوره ایلخانی**» مقاله مشترک دکتر **علی رسولی** و **مریم پورشیرمحمدی** که مریم پورشیرمحمدی قرائت کرد. وی به موقعیت حساس جغرافیایی شهر قزوین در سده‌های مختلف و عوامل این موقعیت پرداخت و اینکه تا پیش از استقرار اسماعیلیان در مناطق کوهستانی، این شهر یکی از مراکز مهم بازرگانی و تجاری به‌شمار می‌رفت و پس از براندازی اسماعیلیان درگیری‌های ایلخانان با خانات اولوس جغتای و ساخت شهر سلطانیه و انتقال پایتخت ایلخانان به آنجا باعث شد تا قزوین نتواند به جایگاه اقتصادی شایسته‌ای دست یابد.

«**عوامل مؤثر بر گردشگری مقبره‌های تاریخی، با تأکید بر مقبره حمدالله مستوفی**»، مقاله دکتر مهشید شفاپی بود که قرائت شد. خانم شفاپی به اهمیت آرامگاه حمدالله مستوفی در بحث گردشگری در سطح ملی و جهانی پرداخت.

«**مرمت آرامگاه مستوفی در سده اخیر**» مقاله مشترک محمدعلی حضرتی و معصومه ملاحسنی بود که آن را محمدعلی حضرتی قرائت کرد. حضرتی به تاریخچه مرمت بنای آرامگاه حمدالله مستوفی و شروع آن در سال ۱۳۱۹ در دوران پهلوی اول و مرمت مجدد در سال ۱۳۳۳ اشاره کرد و در ادامه به نوع کاشی کاری و مقرنس‌های پائین گنبد و روند ادامه بازسازی تا زمان حال پرداخت.

«**اصفهان در آثار حمدالله مستوفی باتکیه بر تاریخ گزیده و نزهةالقلوب**» مقاله دیگری بود از دکتر محمدحسین فروغی. ایشان به تبیین جایگاه اصفهان در آثار مستوفی و اهمیت راهبردی این منطقه در دوران مغول و قبل از آن پرداخت. ادامه این بخش از همایش، سخنرانی دکتر **حسین اینانلو** بود که به‌عنوان سومین سخنران به جغرافیای قزوین در آثار حمدالله مستوفی و اهمیت جغرافیای طبیعی، اقتصادی و انسانی استان قزوین پرداخت.

سپس در آخرین پنل با حضور هیئت رئیسه (دکتر **مسعود بیات**، دکتر **داریوش فامیلی**، دکتر **ولی‌الله نظری**) مقالات زیر قرائت شد:

«**مقاله «بررسی اوضاع مذهبی و پراکندگی آن در ایران عصر ایلخانی**» را دکتر حسن شادپور قرائت کرد که در آن وی به علل اهمیت کتاب دایرةالمعارف گونه «نزهةالقلوب» مستوفی اشاره کرد و گفت: «این کتاب اثری است که به‌طور دقیق و مفصل در رابطه با اوضاع اقتصادی شهرها و میزان مالیات‌ها و چگونگی اخذ آن‌ها مطالبی بیان می‌کند و با توجه به اینکه مستوفی خود در مصدر امور قرار داشته و به دفاتر و گزارش‌های دولتی دسترسی داشته گزارش وی برای ما از اهمیت زیادی برخوردار است.

«**مقاله «نقد و ارزیابی تاریخ و جغرافیانگاری مستوفی در نزهةالقلوب**» نوشته دکتر اختری، رضوان نعمتی و پروانه گودرزی بود که آن را دکتر اختری قرائت کرد. در این مقاله به فراز و فرودهای ایران پس از ورود اسلام اشاره شده بود که: «قرون هفتم و هشتم جایگاه وزین تری در علم جغرافیا با وجود حمدالله مستوفی پیدا می‌کند، جامعیت وی در علوم و پهنه اطلاعات او از تاریخ و جغرافیا و دقت نظر در درستی اخبار نوشته شده و فارسی‌نگاری وی و بسیاری دیگر از این خصایص نه‌تنها مستوفی را براننده این جایگاه می‌کند بلکه هدفی برای بیان تحلیل گونه و پرداختن این مقاله شده است.»

«**تاریخ‌نگاری حمدالله مستوفی**» نوشته نصرت رحمانی و سکینه طاهرخانی بود که آن را طاهرخانی قرائت کرد. در این مقاله رابطه میان بینش و روش مستوفی با سبک تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری وی بررسی شده بود و اینکه «نظام فکری این مورخ دیوانی و مبتنی بر دو رویکرد روایی و انتقادی و نگاه مشیت‌باورانه بوده و او ضمن سلطنت‌گرایی و دفاع از نظام حکومتی ایلخانی ایرانی، اطلاعات فراوانی درباره اوضاع نابسامان سیاسی، مذهبی، اجتماعی و اقتصادی ایران در دوران مغولان و ایلخانان را ثبت کرده است...»

در پایان همایش شرکت‌کنندگان در محوطه آرامگاه حمدالله مستوفی حضور یافتند و در آنجا از سنگ مزار جدید این مورخ و جغرافی‌دان بزرگ رونمایی شد.